

Олесь Лісничук

«ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ»
У ДИСКУРСІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

O.Lisnychuk. Territorial Integrity in Discourse of National Interests of Ukraine. Territorial integrity is one of the main concept in the discourse of national interests of Ukraine. The topicality of debate about territorial integrity of Ukraine are swiftly growthed after dramatic events and processes during the last years. Main trends of the concept «territorial integrity» meaning creation, theirs functions in the structure of discourse of national interest of Ukraine are regarded in article.

За останні роки в політичній комунікації України суттєво зросла увага до комплексу питань, пов'язаних з територіальною цілісністю України. В тому її сегменті, який може бути ідентифікований як дискурс національних інтересів України і в межах якого відбуваються спроби артикулювати та означувати спільні образи, ідентичності, стратегічні орієнтири для українського суспільства в цілому, категорія

«територіальна цілісність» відіграє роль одного з основних знаків. Фактично, вже саме звертання до теми територіальної цілісності в публічній комунікації означає входження в поле дискурсу національних інтересів України. Поняття «територіальна цілісність» претендує на позначення своєрідного просторового бекграунду, одного із головних компонентів, що визначають саму можливість провадити дискусію зі статусом національних інтересів України.

У межах названого дискурсу поняття «територіальної цілісності» набуває чітко сформульованих відмінностей і фіксованих значень. Понад те, саме територіальна цілісність є одним із небагатьох знаків в межах цього дискурсу, які формують ареал його об'єктивності. Тобто, ці значення закріпилися настільки міцно, що видаються природними, очевидними¹, такими, що не викликають заперечень з боку визначальних учасників дискурсу. Наприклад, інші, пов'язані з територіальною цілісністю категорії, як «суверенітет» чи «національна безпека», значно більше піддаються смисловій ерозії, що відбувається внаслідок дії різнопланових і часто різноспрямованих та конкуруючих дискурсів.

До значень категорії «територіальної цілісності», що наразі об'єктивувалися, можуть бути віднесені наступні: як самостійна держава Україна має власні кордони, які відмежовують її від інших держав; ці кордони збігаються з тими, які Україна мала на момент проголошення незалежності 24 серпня 1991 р.; зміни цих кордонів у бік зменшення охоплюваної ними території є шкідливими для національних інтересів України.

Разом з тим є певні складнощі для віднесення до цього переліку твердження, яке б визнавало будь-які претензії до існуючої конфігурації територіальних меж України, як вияв недружньої, агресивної, загарбницької політики країн, з боку яких це висловлюється.

Варто відзначити, що в дискурсі національних інтересів також на домінуючих позиціях закріпилася думка, що унітаризм є оптимальнішим для України, оскільки інші форми територіальної організації української держави з високою ймовірністю можуть викликати її дезінтеграцію, втрату контролю над окремими територіями та регіонами, сепаратизм, зрештою, порушення її територіальної цілісності.

Об'єктивації територіальної цілісності як одного із базових знаків дискурсу національних інтересів України значною мірою сприяє практика його означення в межах правничого дискурсу. Для останнього характерне позначення «територіальної цілісності» як одного із засадничих принципів для будь-якої суверенної держави², результат розвитку міжнародного права і один із найважливіших його сучасних елементів³.

Територіальна цілісність зафіксована в українському законодавстві і, відповідно, певним, притаманним юридичному дискурсу способом, означена там. Зокрема, ст. 2 Конституції України проголошує цілісність і недоторканність у межах існуючого кордону. Варто нагадати, що апеляція до непорушності вже існуючого кордону супроводжувалася високою мірою умовності — на момент прийняття Конституції багатокілометрові відрізки кордону України з такими сусідами, як Росія, Білорусь, Молдова, Румунія не були делімітовані та демарковані.

У тексті Основного закону «територіальна цілісність» ще кілька разів використовується, в більшості випадків виступаючи в смисловій парі з поняттям суверенітет. Okремо варто згадати ст.17, де захист територіальної цілісності називається однією з «найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу», а також ст.157, що забороняє зміни Конституції в ряді випадків, серед яких і той, коли вони можуть бути спрямовані на порушення територіальної цілісності України. Кримінальний кодекс України в ч. 2 ст. 110 передбачає покарання за «посягання на територіальну цілісність і недоторканність України». Власне, через законодавство, через юридичний дискурс закріплюється значення територіальної цілісності як якості, що потребує охорони і має охоронятися в обов'язковому порядку.

Отож, територіальна цілісність, таким чином, конститується як певна цінність, яка супроводжує вже сам факт існування України як незалежного державного утворення. Можна говорити навіть про певну тенденцію до її сакралізації. Принагідно відзначимо, що освячення територій є одним із наріжних каменів дискурсу націоналізму. Перехрещення юридичного дискурсу з дискурсом націоналізму не є якимось особливим вітчизняним винаходом, однак в українському випадку має місце певна колізія, пов'язана із присутністю в комунікаційному полі активних дискурсів, покликаних опонувувати ідеям, ідеологемам, символам, що ідентифікуються ними саме як націоналістичні. При цьому ці дискурси, що суперничають з дискурсом українського націоналізму, часто і цілком безболісно для себе інкорпорують структури останнього. Значною мірою це стосується саме ставлення до територіальної цілісності України.

Попри уже згадану значну активізацію уваги до теми територіальної цілісності України в останні роки варто визнати, що вона ніколи не була на маргінесі ані для медіа, ані для політикуму. Від самого початку незалежності тема територіальної цілісності в політичному дискурсі стабільно підтримувалася за рахунок комплексу проблем, пов'язаних з Кримом та його автономним статусом, зі статусом Севастополя.

Фактично кожна наступна загальноукраїнська виборча кампанія фіксувала суттєві відмінності між регіонами країни і підживлювала дискусії про можливу руйнацію територіальної цілісності країни.

З середини 90-х помітного резонансу в наукових, експертних і, власне, політичних колах набула модель цивілізаційного розламу в Україні за С. Гантінгтоном та її різноманітні інтерпретації, де природним чином поставало питання про перспективи збереження територіальної цілісності країни, через яку проходить лінія потенційного конфлікту цивілізацій.

Стрімко зросло оперування категорією територіальної цілісності восени 2003 р. у зв'язку з проблемою Тузли. Власне Тузлу й можна вважати своєрідним Рубіконом, після якого загрози територіальній цілісності стали позначатися учасниками дискурсу як не тільки цілком реальні, але й як одні з найбільш актуальних. Сам же термін «Тузла» став символізувати незахищеність кордонів, території і, більше, національної безпеки України перед можливими зовнішніми посяганнями. Зокрема, певного поширення набула метафора «нова Тузла», якою мовники означували як можливі, на їхній погляд, рецидиви та аналоги інциденту з будівництва дамби в бік острова Тузла, так і виникнення нових загроз, несподіваних і не прогнозованих.

Після конфлікту навколо Тузли були: президентська виборча кампанія 2004 р. з політтехнологічними експериментами стосовно регіональних відмінностей в Україні; електоральний поділ на т.зв. «помаранчеві» та т.зв. «біло-сині» регіони; I з'їзд депутатів рад всіх рівнів в Северодонецьку з ідеєю «Південно-Східної української автономної республіки» та референдуму про зміну адміністративно-територіального устрою; визнання рядом місцевих рад Президентом В. Ющенко без відповідного рішення ЦВК; постмайданні дискусії про відмінності Заходу та Сходу країни, правобережну та лівобережну; т.зв. «парад мовного суверенітету» навесні 2006 р.; рішення Міжнародного суду в Гаазі з приводу статусу острова Зміїний та визначення лінії розмежування шельфу та економічних зон України і Румунії; т.зв. «газові війни» України з Росією в 2005 р. та наприкінці 2008 — на початку 2009 рр.; власне, перманентна політична криза останніх років.

До цих внутрішніх українських подій є сенс додати також «косовський прецедент» (проголошення незалежності Косово та визнання її більшістю впливових країн Заходу), російсько-грузинську війну в серпні 2008 р. з наступним визнанням Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії.

Усі ці події, явища, тенденції по-різному, але підтримували та посилювали актуальність теми територіальної цілісності України.

А головне — в комунікації відбувалися нові артикуляції, формувалися нові значення, змінювалися акценти.

На сьогодні, загальний ареал значень територіальної цілісності як одного із визначальних знаків дискурсу національних інтересів України фокусується в двох основних напрямках: в першому — «територіальна цілісність» набуває значень, близьких до тих, що позначаються як «непорушність кордону»; в другому — «територіальна цілісність» передбачає значення, близькі до «територіальної єдності».

Утім, є всі підстави говорити, що вони перетинаються, оскільки порушення територіальної єдності можуть призвести до змін політичних, адміністративних і, власне, державних кордонів. У свою чергу, зміни конфігурації кордонів можуть викликати внутрішньотериторіальні розколи.

Реагування українським політикумом, в першу чергу, і, дещо меншою мірою, ЗМІ на рішення Міжнародного суду з приводу статусу острова Зміїного продемонструвало характерну тенденцію — розмежування територій спірного характеру, навіть внаслідок третейського рішення уповноваженої міжнародної інституції може бути оскаржене в українському політичному дискурсі в дефініціях на кшталт «зрада національних інтересів».

Характерно, що активну критику результатів судового розгляду проблеми острова Зміїний було розгорнуто з боку КПУ та ПР — політичних сил, які активно декларують свою опозицію українському націоналізму. Наприклад, друкований орган КПУ «Комуніст» виступив із гнівною філіппікою проти «Гаазького судилища»⁴, а лідер цієї ж партії П. Симоненко заявляв наступне: «Ми не можемо проходити повз факти національної зради. Ті керівники держави, які здають хоч клаптик рідної землі, — це злочинці»⁵. Привід для розгортання цієї полум'яної риторики — оцінка рішення Міжнародного суду як відбирання в Україні території, що, з погляду цих мовників, уже входила до складу України. Відштовхуючись від цієї тези, вибудовується образ «чужих» — тих, хто здійснив таким способом акт відторгнення частини національної території України. Тут цей образ ще й поєднується із традиційними для комуністів об'єктами риторичних атак — Румунія представляється як член НАТО, як країна, за якою стоїть ворожий Україні Захід...

Інтерпретації рішення щодо Зміїного були використані для інформаційного й ідеологічного забезпечення рішення ВР про відставку тодішнього міністра закордонних справ В. Огризка⁶.

Прецедент зі Зміїним продемонстрував, що з погляду шкоди національним інтересам України можуть розглядатися будь-які можливі територіальні зміни — чи будуть вони стосуватися ненаселеної смуги прикордоння, чи цілого адміністративного, історичного, економічного регіону, чи якоїсь частини останніх. При цьому інтерпретації таких змін з більшою ймовірністю виступатимуть каталізатором для існуючих політичних конфліктів, ніж підставою для їх пом'якшення чи, тим більше, консолідації.

Утім, на сьогодні в дискурсі домінує інтерпретація потенційного від'єднання територій з меж Української держави як наслідку зовнішніх впливів, експансіоністської політики сусідніх країн. Втрата територій тут є синонімічною геополітичній неконкурентноспроможності, нефункціонуючому суверенітету, зрештою, відсутності реальної незалежності.

В останній період в медійному дискурсі України спостерігається досить інтенсивна дискусія з приводу доцільності використання стосовно України поняття «failed state». Взагалі ця вербальна конструкція, яка здебільшого не перекладається українською мовою (хоча й має цілком адекватні переклади — «помилкова держава», «неспроможна держава», «держава, яка не відбулася»), охоче була внесена до українського політичного лексикону⁷. Проблеми територіальної цілісності ця категорія стосується безпосередньо, оскільки журнал Foreign Policy і громадська організація Американський фонд миру, створюючи цей своєрідний рейтинг «державної недієздатності», оцінює саме здатність урядів контролювати території, а також демографічну, політичну та економічну ситуації в країні.

Формальних підстав для того, щоб застосовувати поняття «помилкова держава» щодо України, використовуючи дані цього рейтингування, немає. За даними цього рейтингу за 2009 р. наша країна займає 110-ту позицію (1-ше місце тут займає та країна, що визнається найбільш недієздатною, а останнє — відповідно, та, в якій проблем за оцінюваними категоріями найменше). Найпроблемнішими, з точки зору укладачів цього рейтингу, для України є криміналізація та делегітимізація держави (7,2 найнижчий показник — 10) та зростання розколеності еліт (7,9).

Причин резонансу поняття «failed state» в українському інформпросторі декілька: перманентна політична криза останніх років породила цілий пласт гострокритичних оцінок ситуації, що активно ретранслюються через засоби масової комунікації (зокрема, тези про «повну недієздатність влади», «руйнування держави»; необхідність «перезавантаження» держави тощо). Комплекс оцінок, що ідентифі-

кує країну як «помилкову державу», змістовно збігається із згаданими інтерпретаціями; «помилкова держава» — досить зручна конструкція для використання на рівні політтехнологій. Зокрема, для публічного опонування політичним силам, що перебувають при владі; своєрідного контексту для спеціальної уваги до поняття «failed state» було задано більше року тому, коли в Україні пройшла інформаційна хвиля з оприлюднення коментарів, які, нібито, давав В. Путін під час Бухарестського саміту НАТО на початку квітня 2008 р стосовно можливих наслідків для територіальної цілісності України просування її до членства в НАТО. Приписувані В. Путіну слова «Україна — це навіть не держава»⁸ фактично семантично тотожні визначенню України як «помилкової держави».

Учасники майбутньої президентської кампанії вже почали використовувати карту територіальної цілісності України. Так, від імені однієї із ймовірних учасниць виборів-2009 оприлюднено гасла про надання Севастополю статусу «українсько-російської території»⁹. Інший потенційний кандидат в Президенти оцінює ситуацію в Україні як дуже близьку до т.зв. failed state¹⁰. В інформаційний простір кілька разів вводилися «витоки» тих чи інших зловісних сценаріїв, які нібито розробляються для іншого ймовірного кандидата і які передбачають використання карти «територіально цілісності» в політтехнологічній грі задля посилення його електоральних позицій чи, навіть, відміни виборів. Достовірність цих інформаційних ін'єкцій важко довести, як і переконливо та однозначно спростувати. Тут важливо, що, незалежно від мети, мовники звертаються до цих проблем і це є визнанням їхньої актуальності для політичного дискурсу.

Нарешті, ще однією практикою, про яку хотілося б згадати в контексті заявленої теми, є дискурси, які оперують поняттям на зразок «історичні українські землі», «одвічні українські землі» тощо. Використовуються вони значною мірою для окреслення територій, які сьогодні не входять до складу держави Україна. Власне, вже саме застосування таких образів активізує можливість артикулювати ті чи інші претензії з боку України щодо інших країн.

Наразі ці практики не є актуальними для дискурсу національних інтересів і, навіть, далеко не завжди залучаються дискурсом політичним. Проте варто мати на увазі, що за певних обставин, особливо в ситуаціях посилення внутрішньої дестабілізації чи втраті позицій у міжнародних відносинах, вони можуть бути долучені до арсеналу актуальної політичної комунікації.

Загалом, практика активного звертання до образу територіальної цілісності містить серйозний виклик, оскільки контекстуально вона здебільшого пов'язана із загрозами, що перед нею постають.

¹ Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. — Харьков: «Гуманитарный центр», 2004. — С. 65.

² Куян І. Співвідношення принципів територіальної цілісності держави та права націй на самовизначення як складових частин державного суверенітету // <http://www.viche.info/journal/1554>

³ Цимбрівський Т. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві. Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 12.00.11. — К., 2008

⁴ Шагреневое ложе Украины // Коммунист. — 2009. — 25 марта.

⁵ Симоненко: Розладу в партії немає, є деякі амбіції людей, що свідчать про їхню нікчемність // <http://www.unian.net/ukr/news/news-300388.html>

⁶ http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=145918&cat_id=33449

⁷ Див., наприклад: Щербак Ю. Україна як failed state: міфи та реальність // День. — 2009. — 21 травня; Валевський О. Failed state Ukraine? // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/5/12/94500.htm>; Пиховшек В. «Failed state» Украина и визит Патриарха Кирилла // <http://www.glavred.info/archive/2009/08/03/184026-9.html>; Дуцик Д. «Failed state» як виборча технологія // <http://blogs.telekritika.ua/?id=753>

⁸ <http://tsn.ua/ukrayina/putin-ukrayina-mozhe-pripiniti-svoye-isnuvan-nya.html>

⁹ Рябоконт А. Богословська закликає змінити статус Севастополя // <http://gazeta.ua/index.php?id=305133>

¹⁰ Арсеній. Человек со щита. Интервью с Арсением Яценюком // <http://interview.korrespondent.net/ipolitics/923560>